

Ferenczi László

Hommages à Szabó Lőrinc

Valaha, csaknem félévszázada, 1952-ben, kamaszkori, de már legendás barátom, megajándékozott a *Te meg a világ* egyik, már akkor is ritka példányával. Szabó Lőrinc könyve azonnal nélkülözhetetlen, baráti olvasmányommá vált, és az maradt a mai napig is. Csakhogy évtizedek óta nincs szükségem arra, hogy a könyvet magát is kézbe vegyem, maguktól jönnek a verssorok, hogy örömet okozzanak, bátorítsanak vagy kérdezzenek, netán megzavarjanak, és új meg új problémát teremtsenek.

Mi más a kritika, mint benyomások racionalizálása? Az elemzés benyomások megfogalmazása, megörökítése, gazdagítása, tapasztalatok ellenőrzése. A kritika a legszubbjektívebb műfaj, mondja Rémy de Gourmont, amikor azt hisszük, hogy másokról beszélünk, magunkról beszélünk. Magunkról beszélünk akkor is, amikor valamely tudományos elmélet vagy beszédmodor maszkját öltjük magunkra. Magunkról beszélünk, de mint Gourmont egyik olvasója, századunk kiemelkedő frankofón költője hozzátette: „mások problémáinak megértése saját hivatástudatunk mércéje”.

Miért volt annyira fontos számomra Szabó Lőrinc? Ha a költő a *Te meg a világ* címet adta egyik legfontosabb kötetének, egy másikat pedig *Örök barátainknak* nevezett el, nem fogalmazhatom meg körmönfontan a kérdést. Előbb azonban az egyik tapasztalatom szeretném megosztani.

1956-ban Illyés Gyula bevezette Szabó Lőrinc válogatott verseit. A kiadás az olvadás jele és következménye volt. A kötet borítólapja megismertetett Bernáth Aurél Szabó Lőrinc portréjával. A képet az ijesztően nagy szemüveg uralja: a könyörtelen diagnosztika szimbóluma. A portré hatására verset írtam, első sorát idézem:

„Mit tettél aggastyán? Mit tettél magaddal?”

Tizenkilenc éves voltam akkor. Nemrégiben íróasztalomon, nem tudom, hogy került oda, váratlanul megpillantottam ugyanazt a borítólapot. Meglepetten kérdeztem magamtól: „ki ez a szimpatikus fiatalember?”

Akkor már elmúltam hatvan, és Szabó Lőrinc ötvenhét évesen halt meg. Ami ma legjobban hiányzik életművéből, az az, hogy a magát szenvedélyesen és fáradhatatlanul dokumentáló költő nem írhatta meg a hatvanéves, a hatvanhárom éves férfi verseit. Lehet, hogy öreg korunkra hagy el minket az irodalom, mert érett korunk tapasztalatait már nem előlegezik, illetve nem magyarázzák és ellenőrzik a műalkotások. De a *Különbéke* netán mégis csak a hatvanhárom éves férfi verse is lehetne? Valahányszor egy új betegség vagy egy új gyógyszer nevét találom meg, valahányszor a világpolitikától vagy valami mástól megrettenek, Szabó Lőrinc szavai jutnak eszembe:

„Ha egyszerre tudok meg mindent,
hogy itt mi van”

És mind gyakrabban, utcán, vonaton vagy házban, hirtelen mormolni kezdem a férfikorra és öregkorra egyaránt érvényes sorait:

„két ország határán
mindegyiktől félve”.

A kamasz, aki voltam, mondatokat, szentenciákat jegyzett meg Szabó Lőrinc verseiből. Bátorító, életmentő ítéleteket, léttapasztalatok aforisztikus összegzését, amelyek függetlenné váltak a verstől, amelyben leírtak.

Közhely, hogy a legtöbb kamaszkor súlyos konfliktusokkal terhes. És én ráadásul a holocaustot túlélve, a kommunizmus világában voltam tizenéves. A lehetséges válaszok vagy védekezések egyikét Szabó Lőrinc tudatosította számomra:

*„Mi közöm az olyan világhoz,
amelynek hozzám nincs köze?”
(Ne magamat?)*

Mi közöm a kollektív, gyilkos elmebajhoz? Szabó Lőrinc megnyugtatóan közölte:

*„... s ami szabály
nélkülem született”.*

Valószínűleg nagyon sokan érezték már így. És valószínűleg nagyon sokan értekeztek is róla, valószínűleg a Stoa öröksége. De Szabó Lőrincé volt a megfogalmazás bátorsága és adománya. Mert a vers gyakran ugyanazt mondja el, amit a próza, csak sokkal gyorsabban, tömörebben és hatásosabban. (Csupán zárójelben jegyzem meg, hogy Szabó Lőrinc miatt nem tulajdonítok helyi értéküknél többet Mallarmé ma annyira divatos poétikai nézeteinek.)

Tudomásom szerint a világirodalomban először Lev Tolsztoj ábrázolta az *Anna Kareninában* a magányos ember büntudatát. Az élményt, mint csaknem mindegyik kamasz, Szabó Lőrinc is ismerte, a *Tücsökzenében* utal rá. A *Te meg a világ* törvényesítette a magányt és felmentett büntudata alól, ahogy a „tábor vagyok, gögben, egyedül” Adyja is. Diktatúra idején a magány miatt büntudatban élni – a legjobb út, hogy az ember a diktatúra cinkosa legyen.

Szabó Lőrinc létélményt összegezett; és racionalizált

*„A mindenségből furcsa kivonat,
millió véletlenből összegyültem,
de már megszületve elkülönültem
s most magány vagyok új magányra mag”*

Mindenféle – olykor naponta változó – örök igazsággal már 15 éves korig megismertettek, egyszerűen azért, mert éltem. Két, egymást követő nagyhatalom csalhatatlan igazságával, vallási, politikai, iskolai, családi és egyéb igazságokkal, amikor Szabó Lőrinc egyszerűen közölte velem:

*„az igazság idegállapot
vagy megfogalmazás”
(Az Egy álmai)*

Évtizedek teltek el, amíg rádöbbenem ennek a tételnek a veszélyességére, noha talán mindig éreztem, hogy csalhatatlanság vagy kinyilatkoztatás és megfogalmazás vagy idegállapot között valami másnak, valami érvényesnek is kell lennie. Hogy az igazság megfogalmazás vagy idegállapot, végső soron annak a romantikus tételnek egyik változata, mely szerint az igazságot mi teremtjük meg, szemben a klasszikus tétellel, mely szerint az igazság létezik valahol a világban, és azt fel kell tárni.

Szabó Lőrincet és Montaigne-t egyidőben kezdtem el olvasni. Montaigne írja: „minden

ember magában hordozza az emberi állapotok teljességét”, és nem ismerek költőt, aki – Ady kivételével – több alapszituációt jelzett volna. A *Te meg a világ* viselkedési kódex. A férfi-nő kapcsolatáról, igaz, hogy a férfi szemszögéből, de legalább a férfiéből, Szabó Lőrinc lényeges dolgokat mondott el, magyarázott el, ismert föl. Ennek a tudásnak párját ritkító gazdagságát Ady és József Attila olvasóiként talán nem értékeltük eléggé, mert vérünké vált, de ha a korabeli francia és angol szerelmi költészettel vetjük össze, rendkívüliségéről meggyőződhetünk. És egyáltalán az emberi viszonylatokról Szabó Lőrincnek lényegi ismeretei voltak.

„*Mindig megaláz valami,
ha rászorulsz valakire*” – írja.

Mit tagadjam, előfordult, hogy öntudatlanul ezekkel a szavakkal vigasztaltam magam, majd rádöbbsentem, hogy Szabó Lőrincet idézem. De valószínűleg ezeknek a szavaknak köszönhetem, hogy tudatosíthattam, mindig találkozom emberekkel, a holocaust idején is, később is, akik úgy segítettek, hogy én érezhettem magam megtisztelve. Ezekből a szavakból értettem meg, hogy elfogadni is tudni kell, nemcsak adni. És ezek a szavak figyelmeztettek arra is, hogy én is megalázhatom azt, aki rámszorul, és hogy nem aláztam-e meg embereket, azt nem én vagyok illetékes eldönteni...

Az übermenschet játszó kamaszt természetesen vigasztalta, hogy „győzni nem lehet a tömegen”, és évtizedek teltek el, amíg rádöbbsentem, hogy miért is kellene győzni a tömegen, és hogy az egész európai kultúra a tömegek megvetésével kezdődik, akár Mózes történetére gondolok, akár Szókratészére, de idézhetnék homéroszi szövegeket is. Pedig, ha az a makacs tömeg nem lázad állandóan ellene, Mózes talán semmiben sem különbözött volna a modern diktátoroktól, és aligha akad olyan etika, amely nem ítélné el Szókratészt, nem a szavaiért és nem is Alkibiádeszéért, hanem Kritiászéért.

Minden esetre – végső soron – Szabó Lőrincnek köszönhetem, hogy megértettem annak a kérdésnek a nagyszerűségét, amit a fáraó udvarából leballagó Mózesnek az egyik kis zsidó tett fel: ki jogosított fel arra, hogy ítélkezzél felettünk? Mert verstől és szövegösszefüggéstől függetlenné vált aforizmáiban – bármilyen veszélyesek is lehetnek azok ad absurdum véve – Szabó Lőrinc talán a legfontosabb kérdések egyikét feszegeti: a legitimitását, azaz, hogy milyen alapon ítélkezik, uralkodik az egyik ember a másikon:

„*Emberek, ti itélni mertek?*”
(*Csillagok között*)

„Készült ez a könyv azért is, hogy ne legyek, ami mindjobban fenyeget, tulságosan egyedül. Társaságra szorulok, kedvemre való barátokra; velük beszélgetek. Magyar beszédük mégiscsak más, mint néma jelenlétük a könyvtárban. Segítséget, igazolást, bátorítást kapok tőlük, s remélem, azt adok vele másoknak. Cáfolatot sok modern és konzervatív elfogultságra. Helyesebb léptéket az időtlen szemléletre.” – írta Szabó Lőrinc az *Örök barátaink* bevezetőjében.

Milyen lelkesen és gyanútlanul idéztem húsz éve ezeket a sorokat. Ma is lelkesen idézem, de kevésbé gyanútlanul. Mert nemcsak a szabály, hanem az időtlen szemlélet is nélküle, nélkülüm született.

Valaha az örökös újrakezdés költőjének neveztem Szabó Lőrincet. Egy-egy eredménye nem hogy megkötötte volna, hanem taszította. Csak változásaihoz volt hűséges.

Ha olvasóját párbeszédre készíti, akkor ezt részben azért teheti meg, mert minduntalan újrakezdi pályáját.

*„Egyetlen testbe zárva lenni,
mindig csak egy, soha se más,
sehol igazi változás,
hogy bírjátok ezt elviselni.”*

A változást a művében tervezte meg, valósította meg. Ha elég gazdag és sokrétegű a mű, mondotta a Pikareszk festő, Rómában, 1968 őszén, az egyik általános sztrájk előestéjén, mindig akad egy részlete, amely nem üt vissza, és amellyel meghittten lehet társalogni.

Az *Hommages à Lőrinc Szabó* címet adtam ennek az előadásnak. Megfontoltan, tudatosan. Az hommage, a tiszteletadás nem védőbeszéd, nem dicsőítő ének, nem pályakép, de még csak nem is puszta köszönetnyilvánítás. Túlságosan is sok közöm van a *Te meg a világ*, a *Különbéke*, a *Tücsökzene* és az *Örök barátaink* alkotójához, túlságosan is sok bátorítást, segítséget, megfontolnivalót kaptam és kapok tőle, hogy nagyképű vállrándítással elintézzem: a magánemberhez, a publicistához semmi közöm, csupán a versek érdekelnek. Harmadszázada, amikor először írhattam Szabó Lőrincről, még nem ismertem, nem ismerhettem hitelesen legalább is gyanús politikai megnyilvánulásait.

Ma is azt vallom, amit 1967-ben leírtam, hogy a század három legnagyobb magyar költőjének egyike volt, nincs egy éve, hogy a *Kortársban* megjelent hajdani tanulmányomat felvettem válogatott esszéim gyűjteményébe. Ma és itt, a Magyar Tudományos Akadémián elmondhatom, hogy bár költészete mindenféle erő kultusz radikális tagadása, fáj, hogy a magánembernek imponált az erő vagy inkább annak látszata. Az *Hommages*-ba, a tiszteletadásba, hogy hiteles legyen, ez is beletartozik...